

HOLOCAUST BIBLIOTHEEK

Joop Sanders

Bittergeld

*De restitutie van geroofde
Joodse oorlogstegoeden*

Bittergeld

Joop Sanders

Bittergeld

Het restitutieproces van geroofde Joodse tegoeden

Ter nagedachtenis aan mijn ouders

Bernard Sanders

Lochem, 4 oktober 1905 – Mauthausen, 17 oktober 1941

Josine Caroline Felicia Hijmans

Amsterdam, 10 november 1913 – Bergen-Belsen, 31 maart 1945

Hun aandenken zij tot zegen - זכרונם לברכה

INHOUDSOPGAVE

Deel I

Introductie 13

1. Van rechtsherstel naar hernieuwde restitutie 15

- 1.1 Inleiding 15
- 1.2 Roof 18
- 1.3 Rechtsherstel 21
- 1.4 Multiperspectiviteit 27
- 1.5 Historiografie 31
- 1.6 Vraagstelling 37

2. Maatschappij in beweging 39

- 2.1 Terugkeer en opvang 39
- 2.2 Wederopbouw en oorlogsschade 41
- 2.3 Met de ogen van toen en nu 48
- 2.4 De Joodse gemeenschap 54
- 2.5 Herinnering en erkenning 61

Deel II

Schokkende berichten 71

3. Een zich ontrollend werkterrein 73

- 3.1 Goudkoorts 73
- 3.2 Binnenlands onderzoek 85
- 3.3 Willem Scholten, chauffeur of bijrijder? 93
- 3.4 De onderzoekslawine 96
- 3.5 Coördinatie op Financiën 104
- 3.6 Evaluatie 110
  - 3.6.1 Het ontstaan van het restitutieproces 110
  - 3.6.2 Commissies 111
  - 3.6.3 Morele erfgenamen 112
  - 3.6.4 Een zaak van gigantische omvang 112

4. Belevingswerelden 115

- 4.1 De beleving van het restitutieproces 116
- 4.2 Het Liro-archief 120
- 4.3 Kleinoden 126
- 4.4 Het Soto-onderzoek 130
- 4.5 Het Joodse meldpunt 132
- 4.6 ARV en SPI 136
- 4.7 Wij ook! 139
- 4.8 Evaluatie 144
  - 4.8.1 Veerkracht of blijvend slachtofferschap? 144
  - 4.8.2 De Liro-affaire, *a blessing in disguise* 145
  - 4.8.3 SOTO, mosterd na de maaltijd 147
  - 4.8.4 Individuele claims 148
  - 4.8.5 Indische Nederlanders 149

5. De internationale context 151

- 5.1 De naoorlogse jaren 152
- 5.2 De val van het IJzeren Gordijn 157
- 5.3 Slapende Zwitserse bankrekeningen 161
- 5.4 De continuering van het Zwitserse model 168
- 5.5 Het WJC: over, maar zonder u 173
- 5.6 Nederlandse slappelingen 179
- 5.7 Evaluatie 184
  - 5.7.1 Het ontstaan van de restitutiebeweging 184
  - 5.7.2 Een snelle verspreiding 184
  - 5.7.3 Doeleinden 185
  - 5.7.4 Het verloop van het proces 185
  - 5.7.5 De resultaten 186
  - 5.7.6 De redenen voor succes 188
  - 5.7.7 Kritiek in Joodse kring 190

Deel III

Commissoriaal onderzoek 193

6. Kordiaanse knopen 195

- 6.1 Tastbare tegoeden 196
- 6.2 Rapportcijfers 204
- 6.3 Kille bejegening 206
- 6.4 Smartengeld 210

- 6.5 Reacties 215
- 6.6 Evaluatie 218
  - 6.6.1 Empathisch en formeel 218
  - 6.6.2 De apparaatskosten 219
  - 6.6.3 De kampen 220
  - 6.6.4 De belastinggelden 221

7. Financiële geheimen 225

- 7.1 Opzet en strubbelingen 226
- 7.2 Banktegoeden 230
- 7.3 Een andere golflengte 237
- 7.4 Verzekeringen 240
- 7.5 Effecten 244
- 7.6 Conclusies en aanbevelingen 249
- 7.7 Evaluatie 256
  - 7.7.1 Het belang van het rapport 256
  - 7.7.2 Het perspectief van de slachtoffers 257
  - 7.7.3 Een gedeeltelijke omslag 258
  - 7.7.4 Eindoordeel 259

8. Nalatenschappen 261

- 8.1 Onbekende en onvindbare eigenaren 262
- 8.2 Kwantitatief inzicht 265
- 8.3 JMW en niet opgekomen LVVS-crediteuren 268
- 8.4 De Consignatiekas 272
- 8.5 Een decennium later 281
- 8.6 Successierechten 283
- 8.7 Evaluatie 293
  - 8.7.1 De afwikkeling van de boedel 293
  - 8.7.2 Profijt van de Staat 294
  - 8.7.3 Een gedeeltelijke trendbreuk 297
  - 8.7.4 Het rinkelen van de kassa 299

9. Balans zonder saldo 301

- 9.1 Afgekeurd 301
- 9.2 Volgens Bartjens 307
- 9.3 Een eventueel verschil 314
- 9.4 Bedrijven 315
- 9.5 Contante waarde 320

10. Observaties bij het rechtsherstel 327

- 10.1 Een vroege opinie 327
- 10.2 Naoorlogse Joodse kritiek op E100 331
- 10.3 Een afzonderlijke regeling voor Joden 336
- 10.4 Een instrumentele visie 337
- 10.5 Een immaterieel doel 340
- 10.6 Rechtsherstel is rechtsuitstel 342
- 10.7 Geslaagd of gefaald? 345

Deel IV

Botsende perspectieven 349

11. Joodse padvinders 353

- 11.1 Vragen over het rechtsherstel 354
- 11.2 Onderlinge discussie 358
- 11.3 Na de eerste commissierapporten 363
- 11.4 Besteding naar eigen inzicht 365
- 11.5 Evaluatie 369
  - 11.5.1 De bedrieglijke herinnering 369
  - 11.5.2 Residu of profijt 370
  - 11.5.3 Een leerproces 373

12. Uitkristalliserend regeringsbeleid 375

- 12.1 De hoekstenen van het overheidsbeleid 375
- 12.2 Opties voor een gebaar 392
- 12.3 Evaluatie 398
  - 12.3.1 Geen aansprakelijkheid 398
  - 12.3.2 Snelle erkenning van leed 400
  - 12.3.3 Rechtsherstel niet overdoen 400
  - 12.3.4 Individuele claims 401
  - 12.3.5 Collectieve claims 402

13. Conflicterende belangen 405

- 13.1 Lobbyen bij de Kamer 406
- 13.2 Een zware klus 410
- 13.3 Beginnende confrontatie 413
- 13.4 Uithoren 415
- 13.5 Evaluatie 422
  - 13.5.1 De onderlinge verhouding 422

- 13.5.2 De ultieme erkenning 422
- 13.5.3 Zalms opmerkelijke formuleringen 423
- 13.5.4 Een morele of een juridische onderbouwing? 425
- 13.5.5. Formele of materiële gelijkheid? 426

14. Haagse hoofdbreken 429

- 14.1 De onderbouwing van het gebaar 430
- 14.2 Vormgeving en uitvoering 432
- 14.3 Reikwijdte 436
- 14.4 Voorlopende verzekeraars 440
- 14.5 Toenemende druk uit de VS 446
- 14.6 Stoorzenders 449
- 14.7 Evaluatie 452
  - 14.7.1 Strijdige perspectieven 452
  - 14.7.2 Een serieuze clash 453
  - 14.7.3 De afzegening van het overheidsbeleid 454

15. De genese van een advies 457

- 15.1 De eerste schetsen 458
- 15.2 Een principiële discussie 463
- 15.3 Te rade wat mogelijk is 467
- 15.4 Conclusies en aanbevelingen 472
- 15.5 Een slag in de lucht 477
- 15.6 Evaluatie 482
  - 15.6.1 Geen onafhankelijk advies 482
  - 15.6.2 Zo min mogelijk inzicht 483
  - 15.6.3 Profijt geen deel van mijn opdracht 484
  - 15.6.4 Niet de vrije hand 486
  - 15.6.5 De rol van experts 487
  - 15.6.6 Eigengereid en niet door de beugel 488

16. Roerige dagen 491

- 16.1 Afgedwongen excuses 491
- 16.2 Een emotionele presentatie 495
- 16.3 Een rijk pallet aan meningen 498
- 16.4 Evaluatie 502
  - 16.4.1 Koks aanvankelijke weigering 502
  - 16.4.2 Waarvoor verontschuldigen? 505
  - 16.4.3 Het belang van de media 510
  - 16.4.4 Van Kemenades persconferentie 512

17. Krijgsberaad 515

- 17.1 Beleidsvisies in Joodse kring 515
- 17.2 Het referendum sneuvelt 524
- 17.3 Het accountantsrapport 527
- 17.4 Stoere praat 531
- 17.5 Evaluatie 534
  - 17.5.1 Stond de Joodse gemeenschap achter het CJO? 534
  - 17.5.2 Ging het om het geld? 535
  - 17.5.3 Onvoldoende voorlichting 539
  - 17.5.4 De verdelingsdiscussie 540

18. Tunnelvisie 543

- 18.1 Het informatieve memo 543
- 18.2 Een gebrekkige weergave 547
- 18.3 Vierkant achter Van Kemenade 551
- 18.4 Dreigend gevaar 556
- 18.5 Evaluatie 558
  - 18.5.1 Gissen 558
  - 18.5.2 Beperkt overleg 559
  - 18.5.3 Afstemming met de Tweede Kamer 559

19. Op de barricaden 561

- 19.1 Op Indisch geld zit ik niet 561
- 19.2 De mislukte afzegening 563
- 19.3 Evaluatie 567
  - 19.3.1 Het kantelpunt 567
  - 19.3.2 Onjuiste argumenten 569
  - 19.3.3 Geen handdruk 570
  - 19.3.4 Moreel versus juridisch perspectief 571
  - 19.3.5 Transitional Justice 574
  - 19.3.6 Verdeeldheid binnen de regering 575

20. Technisch overleg 579

- 20.1 De eerste onderhandelingsronde 579
- 20.2 De tweede onderhandelingsronde 591
- 20.3 Carte blanche voor het CJO 599
- 20.4 De laatste hobbels 604

21. Een radicale ommezwaai 607

- 21.1 De verwoording van het akkoord 607
- 21.2 Evaluatie 611

- 21.2.1 Het verloop van de onderhandelingen 611
- 21.2.2 Centrale overwegingen 614
- 21.2.3 Waren goede verhoudingen bepalend? 619
- 21.2.4 Het resultaat 621

22. Loodzware laatste loodjes 627

- 22.1 De verzekeringsnasleep in de VS 628
- 22.2 Tegenstribbelende bankiers 630
- 22.3 Onwillige beurspartijen 642
- 22.4 Evaluatie 658
  - 22.4.1 Een sterke internationale invloed 658
  - 22.4.2 Avraham Roet en het WJC 660
  - 22.4.3 Berekende bedragen 662
  - 22.4.4 Rough justice 662
  - 22.4.5 De verdeling 665

23. Slotbeschouwing 667

- 23.1 Toen en nu 667
- 23.2 Nationaal en internationaal 669
- 23.3 Discussie 670

24. Samenvatting 675

Summary 693

Geraadpleegde literatuur 699

Personenregister 717

Afkortingen 723

Dankwoord 727

DEEL I

INTRODUCTIE

Joop Sanders

Bittergeld

*De restitutie van geroofde
Joodse oorlogstegoeden*

Nog voor hun deportatie werden de Nederlandse Joden volledig ontrecht. Een onderdeel daarvan vormde de verplichte inlevering van al hun bezittingen. Na de oorlog werd de roof via een proces van rechtsherstel voor het overgrote deel ongedaan gemaakt. Maar dat was voor lang niet iedereen het geval.

In de tweede helft van de jaren negentig ontstond in het spoor van de internationale restitutiebeweging een tweede kans. Daarnaast kwam naar voren dat aan overheid, banken en verzekeraars aanzienlijke bedragen uit onbeërfde Joodse nalatenschappen waren toegevallen, wat uit moreel gezichtspunt onaanvaardbaar werd gevonden. Bovendien bracht onderzoek aan het licht dat beurshandelaren actief bij de roof betrokken waren, wat alsnog aanleiding vormde om de door hen toegebrachte schade te verhalen.

In dit boek worden zowel het rechtsherstel als het hernieuwde restitutieproces kritisch onder de loep genomen. Waarom werd dat laatste hervat? Waardoor was het mogelijk dat de kleine Joodse gemeenschap een soms harde strijd met de Staat en machtige financiële instellingen succesvol kon afsluiten? Welke belemmeringen vond zij op haar weg? Wat was de rol van de commissies voor onderzoek en advies? Auteur werpt een nieuw licht op deze spannende periode aan het eind van de vorige eeuw die regelmatig voorpaginanieuws was.

9 789493 028470

